

מחקר מנדלי מוכר-ספרים בברית-המועצות, 1917—1948

דליה קאופמן, "מנדלי מוכר ספרים בברית-המועצות, 1917—1948";
מחקר, ביקורת והוצאת כתבים. ירושלים, האוניברסיטה העברית,
תשל"ו, 263 עמ'.

החיבור שלפנינו, הודן בביקורת הסובייטית על מנדלי מוכר-ספרים הוא המשך לעבודותיה הקודמות של דליה קאופמן על התייחסות הביקורת היהודית בברית-המועצות לקלסיקונים של ספרות יידיש.

ברם, שלא כמחקריה הקודמים, העבודה הנדונה היא רבת היקף ומפורטת, ויש בה כדי ללמד על התגודות וחוסר-העיקביות ביחסם של החוקרים והמבקרים הסובייטיים אל הקלסיקונים של ספרות יידיש בכלל ואל מנדלי מוכר-ספרים בפרט; תגודות אלו הן תולדה של המצב, שבו היו נתונים החוקרים בלשון יידיש בברית-המועצות. את נפתולי הדרך של המחקר, הביקורת והעריכה של כתבי מנדלי מוכר-ספרים חילקה דליה קאופמן לחמישה פרקים כרונולוגיים, ואלה הם: פרק א': בעקבות הביקורת המסורתית (1919—1922); פרק ב': ראשיתה של הביקורת הסובייטית (1927—1930); פרק ג': מנדלי בביקורת "הפרולטארית" (1931—1935); פרק ד': הביקורת על מנדלי בשנים 1936—1948; פרק ה': הוצאות של כתבי מנדלי לאור בברית-המועצות.

עבודה רבה ושקדנות השקיעה דליה קאופמן באיסוף החומר הרב, בהשוואת מובאות מתוך דברי החוקרים והמבקרים, בהשוואה של שינויי נוסח שבדברי ההערכה של אותם חוקרים עצמם מתקופות שונות ובהעמדת ביבליוגרפיה ממצה. בכל אלה יש כדי לתרום להבנה טובה יותר את חיי התרבות היהודית בברית-המועצות בכלל ואת חקר מנדלי בפרט.

גם אם באופן כללי מתקבלת על הדעת החלוקה הכרונולוגית שעושה דליה קאופמן, הרי מן הראוי היה לעשות אי-אלה שינויים בפריודיזציה של פרק ג'. מקריאת ספריהם, מאמריהם ודברי הוויכוחים המתמידים וההוקעות ההדדיות של המבקרים הסובייטיים, נוצר הרושם כי כמעט שלא ניתן לתחום תחום כרונולוגי ברור בין הביקורת המכונה אצל קאופמן "הסובייטית" ובין הביקורת "הפרולטארית". נראה כי זו וגם זו התחילו לצוץ על-פני השטח בשנת 1927 לערך. ומאידך גיסא נמשכת אותה תקופה (פרק ג') מעבר לשנת 1936, בעצם עד לשנים 1937/38, בהם החלו החיטולים הגדולים של סופרים ומבקרי ספרות יידיש בברית-המועצות.

נזמה כי יסוד הטרגדיה של ספרות יידיש בברית-המועצות אינו טמון בתיאוריה המרקסיסטית-לניניסטית עצמה, אלא בשימוש בתיאוריה זו הלכה למעשה. הטרגדיה של החוקרים והמבקרים נעוצה בכך, שנאלצו לנקוט עמדות, להבהיר ולפרש, שלא בהתאם להתפתחות הטבעית של ספרות יידיש, אלא על-פי תכתיבים והחלטות שרירותיות של המשטר. כך נוצר ההכרח של הסתגלות מתמדת לתהפוכות הקו המדיני ולהחלטותיהן של וועידות המפלגה הקומוניסטית וועידות הסופרים הכלל-

סובייטיים — שלעתים פסלו תוך שנה-שנתיים מה שהתירו לפני כן או התירו והאדירו מה שפסלו שנה קודם לכן.

לכן ניתן לקבוע, כי הקווים המאפיינים את הביקורת והמחקרים הסובייטיים היו ההתנגשות והמאבק בין המושגים ספרות וביקורת "סובייטית" לבין ספרות וביקורת "פרולטארית"; חיפושי דרך לשם מציאת הכשרים אידיאולוגיים לירושה הספרותית; ויכוח מתמיד על בעיית השליטה, כאשר מעל כל אלה מרחף תמיד קו נוסף, בלתי נראה לעין, אבל דומיננטי לא פחות והוא — קו הפחד.

מתוך כך אני נוטה להקדים את ראשית הביקורת הפרולטארית לשנת 1927, עת שנתפרסם בתחילת אותה שנה מאמרו של וויורקה ב"עמעס" תחת הכותרת: "אראפ מיטן קליינבירגערלעכן חרם". אברהם וויורקה הרחיק לכת עד כדי האדרת שמו של אברהם שמ"ר, כנגד יצירות הקלסיקונים מנדלי, פרץ ושלוש-עליכם. כתוצאה מהגזמתו "הפרולטארית" הוזמן להרצות על "הירושה הפרולטארית" בפני הכנס השני של הסופרים הפרולטאריים של אוקראינה. ספרו המלא השמצות, "רעוויזיע", ראה אור בשנת 1931 בהוצאת הספרים "ליטעראטור און קונסט". לוחם אחר למען הגישה הפרולטארית היה יאשה ברונשטיין, שניסה גם הוא לנתץ מוסכמות, המקובלות על המבקרים והסופרים מדור קודם, כגון משה ליטבקוב ודוברושין.

אבל בתהפוכות הגורל נפטר וויורקה בשנת 1935, ואילו ליטבקוב וברונשטיין הוצאו להורג בשנת 1937/38. אבצ'יק, מקס אריק, יוסף ליברברג ואחרים חוסלו בשנת 1936; משה קולבק נאסר בשנת 1937 ונפטר כעבור שלוש שנים במחנה ריכוז. בשנת 1936 חוסל גם המבקר יחזקאל (חצקל) דוניץ, מראשי המדברים ונותני הטון בביקורת הסובייטית בשלהי שנות העשרים וראשית שנות השלושים, מי שלחם בעיקביות נגד משה ליטבקוב, ועדיין לא תמה הרשימה. בשל כך אני רואה את שנות השלושים המאוחרות, שנות החיסול הראשון של הספרות היהודית בברית המועצות, כגבול המתבקש בחלוקה שנעשתה על ידי הגב' קאופמן בין הפרקים ג' ו-ד'.

עלי לציין, כי יחד עם זאת טעות היא לבטל לחלוטין את הישגיהם של חוקרי ספרות יידיש בברית-המועצות. עבודות מחקר רבות של כמה וכמה חוקרים הן תרומה חשובה לקידום המחקר והביקורת, בהוצאות ביקורתיות של כתבי הסופרים ובנסיונות של הוצאות אקדמיות. ברי, כי בכל מקרה יש להפריד בין הזיבורית והז'רגון הפוליטי-דוגמטי לבין התוכן הרציני. ואל לנו לשכוח עובדה נוספת, כי יחד עם כל המגבלות ותהפוכות הגורל, החיסולים ומשטר הפחד, שנתקיימו בין השנים 1917—1948, היתה ברית-המועצות המדינה היחידה, שבה נתאפשרו מחקר ויצירה ספרותית ביידיש במסגרת ממלכתית, מסגרת שחוקרים וסופרים ניסו לנצל עד תום בכדי לקדם את הביקורת והמחקר ופירסום הכתבים השונים.

הגב' קאופמן השכילה לגלות את מאבקם ההירואי של מספר חוקרים, כגון וינר, נוסינוב, ואריק, למען המשכיות קיומה של ספרות זו במסגרת המשטר הרחני והלחצים התמידיים. הישגיהם שהם הישגים של ממש מגיעים אלינו כחלק מן הירושה התרבותית-רוחנית של יהדות מזרח אירופה בכלל ושל יהדות ברית-המועצות בפרט. תרומתה של דליה קאופמן להארת מורשת תרבותית זו ולהערכתה ראויה לציין.

עזרא להד